

Mediabeelden van wetenschap: Hoe een januskop ontstaat en zichzelf in stand houdt

**Dr. H. (Harry) van den Berg, Medewerker Afdeling Methoden & Technieken,
Vrije Universiteit, Amsterdam**

Reactie op: Prof.dr. J. (Jan) Kleinnijenhuis en drs. R. (Rens) Vliegenthart, 'Inzichtverwerving of presentatie? Bèta's en gamma's in persbericht en dagbladartikel

Trefwoorden Media / Wetenschapsjournalistiek / Wetenschap en Samenleving

Inleiding

Waarom neemt de belangstelling voor bètaopleidingen gestadig af en lijkt de opmars van gammaopleidingen onstuitbaar? Jan Kleinnijenhuis en Rens Vliegenthart hebben daar een duidelijke verklaring voor: Gamma-wetenschappers beheersen de kunst van het presenteren terwijl bètawetenschappers het in dat opzicht laten afweten.

Ze worden weliswaar meer getraind in nadenken en observeren maar ze zijn niet in staat om de relevantie daarvan over het voetlicht te brengen: 'losers' kortom.

Universitaire persvoorlichters functioneren daarbij als doorgeefluik. Ze proberen dat negatieve beeld weliswaar een beetje te verbloemen, maar dat lukt slechts zeer ten dele en zo komt het dat het mediabeeld gedomineerd wordt door armzalig presenterende bètawetenschappers en gewiekst presenterende gammawetenschappers.

De onderzoeksaanpak

Het is niet de plaats om uitvoerig in te gaan op hoe beide auteurs tot deze conclusie komen. Daarom wil ik volstaan met twee algemene kanttekeningen over hun aanpak:

1. De suggestie wordt gewekt dat de media in feite een min of meer accuraat beeld geven van hoe wetenschappers uit verschillende disciplines zichzelf en hun onderzoek presenteren. Maar eigenlijk worden alleen mediaberichten en persberichten onderzocht. Wat wetenschappers zelf uitspoken en hoe ze dat presenteren blijft een black box.
2. De methodiek die gehanteerd wordt om mediaberichten te analyseren is moeilijk op waarde te schatten. Is het überhaupt mogelijk om aan de hand van grammaticale constructies – zoals het gebruik van uitdrukkingen die te maken hebben met oorzaak-gevolgredeneringen of juist met beweringen of bekendmakingen – conclusies te trekken over of berichten vooral gaan over 'inzichtverwerving' of juist over 'presentatie'. Het is een koud kunstje om voorbeelden te vinden of te verzinnen waarbij dat apert onjuist zou zijn. Dat weten beide auteurs ook wel. Maar cruciaal is dat de auteurs er stellig van overtuigd lijken dat dit soort voorbeelden slechts uitzonderingen op de regel zijn. Het is niet duidelijk waarop die overtuiging precies gestoeld is. In elk geval heb ik twijfels totdat het tegendeel is aangetoond.

De theoretische veronderstellingen

Mijn twijfels aan de onderzoeksmethodiek doen niets af aan het feit dat de theoretische hypothesen van het onderzoek buitengewoon interessant zijn. Ik denk dat ze een grote kern van waarheid bevatten, maar dat ze in bepaalde opzichten ook de plank misslaan. En dus kom ik met een variant van de theorie van Jan Kleinnijenhuis en Rens Vliegenthart. Die variant kan ik niet onderbouwen met empirisch onderzoek. Dus enige bescheidenheid is wel op zijn plaats. Maar ik zal wel proberen om die theorie aannemelijk te maken.

De Januskop van wetenschap in de media

De kern van het probleem is mijns inziens niet het onderscheid tussen bètawetenschappers en gammawetenschappers. In de media gaat het eigenlijk om een heel ander onderscheid dat slechts ten dele samenhangt met de disciplinaire herkomst. Mijn stelling is dat in de media twee totaal verschillende beelden van wetenschap gepresenteerd worden: beelden die ver van elkaar afstaan en met elkaar een soort Januskop vormen.

De wetenschapper als goeroe

Het meest dominante beeld wordt gevormd door wetenschappers die optreden in het nieuws als 'expert' en met name in achtergrondprogramma's. Neem bijvoorbeeld actualiteitenrubrieken zoals Netwerk, Nova et cetera. Daarin worden met de regelmaat van de klok wetenschappers ten tonele gevoerd. Zij worden niet alleen gevraagd om te vertellen hoe de zaken in elkaar zitten. Nee, onderzoek is in dat soort programma's slechts een voetnoot. Ze worden vooral gevraagd om te vertellen hoe het moet. Uitgenodigde wetenschappers laten zich die rol maar al te graag aannemen. Als het gaat om de dalende dollar, de toekomst van Europa, de strijd tegen terrorisme, criminaliteit, eerwraak of wat dan ook: de wetenschapper vertelt niet alleen wat er allemaal aan de hand is, maar ook hoe het verder zal gaan en wat er moet gebeuren. In feite functioneren dergelijke wetenschappers als goeroe. Dat ze als wetenschapper ver buiten hun boekje gaan en dat beleidsopvattingen en politieke meningen verpakt worden in pseudo-wetenschappelijke jasjes valt niemand meer op. Dit beeld is alom tegenwoordig in de media en staat ook los van disciplinaire herkomst. Want de meningen van de Ronald Plasterks en de Paul Cliteurs hebben eigenlijk weinig te maken met hun oorspronkelijke wetenschappelijke besognes.

De wetenschapper als onderzoeker

Daarnaast is er een totaal ander beeld van de wetenschapper: De wetenschapper als onderzoeker, dat wil zeggen: degene die via – voor buitenstaanders vaak moeilijk te volgen – specifieke technische procedures kennis produceert. Dat beeld speelt slechts een zeer bescheiden rol in de media. Die rol blijft voornamelijk beperkt tot die van deskundige die in quizachtige programma's ten tonele wordt gevoerd. De rol van de wetenschapper daarin is om het Salomonsoordeel uit te spreken. De relevantie van de wetenschappelijke kennis zoals die in dit soort programma's wordt gepresenteerd, is vaak dubieus. Het is allemaal wel knap gevonden maar of je er iets aan hebt, dat is de vraag. Neem bijvoorbeeld de 13-delige wetenschapshow van Teleac Hoe?Zo! . Welk beeld van wetenschap komt daarin naar voren. Kandidaten moeten bijvoorbeeld de vraag beantwoorden hoe vaak je een vel papier dubbel kunt vouwen. Aan het eind komt er een deskundige onderzoeker op dit terrein in beeld die vertelt dat het natuurlijk afhangt van de dikte, maar dat meer dan 9 keer uitgesloten is. Als kijker denk je 'dat is knap gevonden', maar als belastingbetaler denk je, 'als ze nou toch moeten bezuinigen, dan lijkt deze tak van sport daar toch wel geschikt voor'. Want in feite wordt wetenschap in dit soort programma's vooral gepresenteerd als 'weetjesschap': leuk maar of het nou onmisbaar is, dat lijkt twijfelachtig. De status van de wetenschapper als onderzoeker valt in het niet bij de status van goeroe.

De Januskop als verklaring van de geringe populariteit van bètawetenschappen.

De geringe populariteit van de bètawetenschappen is waarschijnlijk het gevolg van het feit dat de bètawetenschappen veel meer geassocieerd worden met onderzoek dan de gammawetenschappen. Dat juist het onderscheid tussen de onderzoeker en de goeroe de cruciale factor vormt, wordt ook ondersteund door het gegeven dat binnen de gammawetenschappen de onderzoeksgeoriënteerde opleidingen nauwelijks studenten trekken. Het zijn vooral de managementgeoriënteerde opleidingen die als voorportaal worden gezien van het walhalla van de wetenschapper als goeroe.

Hoe de januskop in stand wordt gehouden

Er zijn verschillende factoren, die kunnen verklaren waarom de januskop van de wetenschap in de media een hardnekkig bestaan leidt.

De vervlechting van wetenschap en beleid

De eerste factor betreft de wetenschappelijke praktijk zelf. In vergelijking met andere landen zijn de gamma-wetenschappen in Nederland nauw gelieerd aan het beleid. Dat hangt nauw samen met de geschiedenis van de sociale wetenschappen in ons land. Marja Gastelaars (1985) heeft ooit in een mooi proefschrift beschreven dat sociologie in Nederland van oudsher eigenlijk beleidssociologie was. Die vervlechting van beleid en sociale wetenschappen maakt het ook makkelijk voor wetenschappers om de stap van beleidsadviseur naar goeroe te maken.

Institutioneel is die nauwe vervlechting ook heel sterk. We hebben niet alleen een Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Het meest duidelijke voorbeeld is het Centraal Planbureau. Wie de adviezen van het Centraal Planbureau een tijdje nauwkeurig volgt, kan niet anders dan tot de conclusie komen dat dit bureau veel meer doet dan alleen informatie aanleveren ten behoeve van de politieke besluitvorming. Het CPB vertelt aan de politiek wat er moet gebeuren. In termen van Antonio Gramsci is het CPB eigenlijk de belangrijkste politieke formatie in dit land (zie ook: Van den Berg, 1993).

De journalistieke praktijk

De media zijn niet alleen het passieve doorgeefluik van de wetenschapspraktijk en de vervlechting van wetenschap en beleid. De journalistiek vervult ook een zelfstandige rol bij de creatie en het in stand houden van de wetenschappelijke januskop. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat onderzoek binnen de Nederlandse journalistiek zelf niet zo'n hoge status heeft. Elders wordt onderzoeksjournalistiek gezien als de hoogste vorm van journalistiek. Maar in ons land is columnist de hoogst bereikbare status voor een journalist, d.w.z.: de journalist die zijn of haar mening uitdraagt. Als gevolg daarvan bevinden sommige kranten zich op de rand van onleesbaarheid omdat het er wemelt van columnisten die de lezer bombarderen met meningen. In een dergelijk journalistiek klimaat is het begrijpelijk dat de rol van de wetenschapper als onderzoeker het altijd zal afleggen tegen de rol van wetenschapper als goeroe.

De beleidspraktijk

De derde factor is de beleidspraktijk. De hoge status van wetenschappers als goeroe kan alleen maar in stand worden gehouden als dat ook maatschappelijk geaccepteerd wordt, met andere woorden, in de beleidspraktijk wordt aanvaard dat wetenschappers in staat zijn om te vertellen hoe het moet.

Een voorbeeld: het Centraal Planbureau kan zich alleen maar presenteren als politieke supermacht zolang politieke partijen die rol accepteren. Bij de recente algemene beschouwingen in het parlement hebben we dat goed kunnen zien. De PvdA was niet in staat om met een verhaal te komen omdat de politieke goedkeuring van het CPB nog ontbrak.

Er is geen ander land ter wereld waar een instituut als het CPB zo'n politieke machtspositie inneemt als in Nederland. Politici lijken het ook wel makkelijk te vinden om de eigen verantwoordelijkheid te ontlopen door zich te verschuilen achter de stellingnames van het CPB.

Conclusie

De onderwaardering van onderzoek en de overwaardering van wetenschappers die wetenschappelijk verpakte beleidsopvattingen en politieke opvattingen ventileren is een serieus probleem: een probleem dat niet alleen nadelig uitpakt voor de bètawetenschappen maar ook voor de gammawetenschappen. Soms heb

ik een nachtmerrie: In 2030 worden in Nederland alleen nog maar beleidsmakers en managers opgeleid, die wanhopig op zoek zijn naar mensen die gemanaged moeten worden: mensen die dingen doen of die er dol op zijn om dingen heel nauwkeurig te onderzoeken zoals Jan Kleinnijenhuis en Rens Vliegenthart. Maar die zijn er dan niet meer omdat ze niet meer worden opgeleid.

Bronnen

Gastelaars, M., *Een geregeld leven; sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968*. Uitgeverij SUA, Amsterdam, 1985.

Kleinnijenhuis, J. en R. Vliegenthart, 'Wetenschap in de pers: niet-presentabele overbodige luxe?' In: gelijknamige bundel, 2004.

Van den Berg, H., 'Politiek als wetenschap: Het Centraal Planbureau ter discussie.' In: Van den Berg, H., G. Both en P. Basset (red.), *Het Centraal Planbureau in Politieke Zaken*. Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, Amsterdam, pp. 8-14, 1993.